Никольскай кыргыһыытын – кырдьыгынан

Бу дьыл муус устар 15 күүгэр «Кыым» хаһыакка «Пааматынньыктар – саҥалыы сыһыаны» диэн төбөлөөх киэҥ, дириҥ ис хоһоонноох улахан ыстатыйа тахсыбытын аахтым, автор устуоруйа билимин хандьыгаата Пантелеймон Пантелеймонович Петров - Хардыы.

Ыстатыйа хас эмэ түһүмэхтэринэн араарыллан бэркэ сырдатыллыбыт. Ону мин барытын ырытыспакка (историк үөрэҕим суох), чопчу «Никольскай кыргыһыыта» диэн түһүмэххэ бэйэм санааларбын, билиибин билиһиннриэхпин баҕарабын. Тоҕо диэтэххэ, мин төрүт «Никольскай» сиригэр-дойдутугар үөскээн-төрөөн, киһи-хара буолбут ытык сирим. Билигин 80-с хаарбыттан ууллорса сылдьар, син саахырбыт курдук киһибин. Бу бириэмэ ырааттаҕын аайы «бу кыргыһыы» туһунан араас уларыйыах ис хоһооннонон иһэр. Ону чопчулаары оҕо, эдэр да сылдьан билэр дьоммут кэпсииллэрин истибиппин тиэрдиим.

Онон диэтэххэ, 1921 сыллаахха бэс ыйыгар үрүҥ бандьыыттар (бастаанньаһыттар, о.э. былааһы утары өрө тураччылар), Тулагы-Киллэм сэриитигэр, сэриилэһэн, хотторон баран Намҥа күрүүллэр. Бастаан тохтообут сирдэрэ «Кыһыл-Сыыр» сэлиэнньэтин 1-кы Хомустааҕар, улахан таҥара дьиэлээх (хомойуох иһин улахан-сөҕүмэр тутуу 1960 сыллар саҥаларыгар уокка умайан хаалбыт).

Итиннэ Нам хочотугар киирэр аартыктан отой чугас хоту диэки «Хос мыраан» диэн аатаах үрдүк бэс чагдаҕа суол уҥа өттүгэр (куораттан кэлиигэ) бандьыыттар 8-тыы хаамыылаах бэйэ-бэйэлэриттэн тэйиччи гына, икки киһи сөпкө батан сытар гына окуопа хастыбыттар, кыһыл этэрээтин тоһуйан ытыалаары, ол окуопалар омоонноро билигин да чуолкайдык көстө сыталлар. Сэрии дьонун сүрүн өттө, ол «хос мыраанҥа» уонна «Кыһыл-Сыыр» дэриэбинэтигэр түмсэн олорбуттар. Онтон тойотторо-эпписиэрдэр итинтэн 10-са км тэйиччи турар нууччалар төрүттээбит, олорор дэриэбинэтигэр «Никольскайга», уруккута Полищенко баай улахан нууччча дэриэбинэтигэр (ол дьиэ билигин да хоп курдук турар) штабтанан (тойонноро атамаан Сэмэнэп) олорбуттар.

Нууччча дэриэбинэтэ буолан аһыы утах (брага, сомогуон) дэлэй эбит, ол иһин ырыа-тойук, араас частушкалар, пляскалар, дьэргэстэй олоҕо буолан олорбуттар. Оннук хас да күн буолан баран, сүрүн сэриилиттэрэ «Кыһыл-Сыыртан» Никольскайга кэлбиттэр, кинилэр да ымсыырдахтара дии дьэргэстэй олоҕор.

Онтон ити кэмҥэ, о.э. 1922 с. бэс ыйын 21 күүгэр Иван Строд командиирдаах кыһыл этэрээтэ, оччолорго эдэр кыһыл партизан Мирон Федотов Никольскай олохтоохо киһи, Строд этэрээтин сирдээн дэриэбинэ арҕаа өттүттэн, мыраныттан эргийэн Никольскайга биллибэккэ ыга киирэн, улахан булгунньахха сөрөөн пушканан сыыр үрдүгэр турар часовняны о.д.а. сирдэри ытыалаабыттар. Хойукка диэри биир нууччча дьиэтин муннугунан оруобуна форточка саҕа снаряд кыранаата тоҕо көппүтэ баар этэ.

Онно атамааннар, Сэмэнэп сүрдээх сүүрүк, түргэн аттаах эбит, онно олорон ойоҕун дуу, көрсүүтүн дуу атыҥар ыҥыырын иннигэр биллэҕэ сытыаран баран, харса суох саабылатынан уҥа-хаҥас дайбыы-дайбыы (биллэн турар кыһыллары) хоту диэки, «Икки тиит» диэн аппалаах сир диэки куоппут. Үрүҥнэр этэрээттэрин дьоно үрүө-тараа ыһыллыбыттар. Үгүстэрэ сахалар, пушка, пулемет тыаһыттан уолуйбуттар.

Ол кэмҥэ дэриэбинэ анныгар баар салаа (муҥур) хаатынан туолан быгылыйан турар эбит. Куотааччылар сорохторо ол чүөмпэҕэ киирэн турар дьону (тыа сахата ууну харбыы үөрэммэтэх буоллахтара) кырдьык кыһыллар аҥаар кырыы ытыалаабыттар, син сорохторо салааны (сүүрүгэ суох муҥур) харбаан туораан илин диэки кытылга куоппуттар. Сорохторо хоту «Икки тиит» диэки, сорохторо арҕаа мыраан диэки куоппуттар.

Оччолорго мин ийэм аах «Хаалаах» диэн сайылыктарыгар олорбуттар. Онно дэриэбинэ диэкиттэн куотан иһэр аттаах бандьыыттар, сайылыкка тохтоон үүт көрдөөн иһэн баран арҕаа диэки аттарынан тэптэрэ турбуттар. Онно этэллэр эбит, «быраатта хотторбут» диэн.

Дьэ ити кэмҥэ үөһээ мыраан үрдүгэр балтараа көстөөх «Хаабыка» диэн алааска эмиэ үрүҥнэр этэрээттэрэ «Никольскайга» көмөҕө киирээри олорбуттар. Онтон пушка тыаһыттан, эмиэ аан бастаан истиилэрэ, улахан тыастан уолуйан олордохторуна аллараатта хотторбут «быраатта» өрө мэҥитэн кэлбиттэр.

Дьэ итинэн үрүҥнэр Саха сиригэр бүтэһик улахан утарсыылаах сэриилэрэ буолбут. Ол кэннэ онноманна ыһылланнар улахан сэбилэниилээх утарсыыны оҥорботохтор. Онон ити үөһээ аатаммыт ыстатыйаҕа «бэринэбит, саабытын-сэппитин ууран биэрэбит» диэн суруйуу дьиҥнээх саалаах-сэптээх былааһы утары сэриини намыратыы, халтарытыы буолар. Дьэ итинниктэртэн дьиҥнээх олоххо буолбут олохпут устуоруйата үүнэр көлүөнэҕэ, кэнчээри ыччаттарбытыгар сыыһа өйдөбүлү-билиини тиэрдэр.

Дьэ уонна кэлэн түмсүүлээх, биир сомоҕо буолуоххайыҥ диэн араатардыыбыт. Билигин, оннооҕор бу эйэлээх олохпутугар диирбитигэр, былааһы утары саалан-сэптэн эрэ, ол анараа 100-кэ сыллааҕытаҕар өссө кытаанах тутуу-хабыы буолуо дии. Буолар даҕаны, холобур Хаамаайы Габышевы да ылан көрүөххэ.

Онон бу олохпут урукку устуоруйатын холуннарбакка, баһааҕырдыбакка олоро сатыахха, буккуйбакка-токуруппакка. Сайдыылаах дойдуларга оннук буолбатах быһыылаах. Арай диэххэ, бу билиҥҥи демократическай тутулу тутар былааспыт хаһан эрэ эмиэ уларыйан хааллаҕына, дьүһүн уларыйа охсон эмиэ үөҕэнмөҕөн, хоһуурҕатан барыахпыт буоллаҕа дуу? Онон бу мин арыйыым-өйдөтүүм, билээҕимсийиим буолбатах, *үрут даҕаны, аны даҕаны олорбут олоххун, устуоруйаҕын үөҕүмэ, токурутума диэн этэллэр, суруйаллар. Били «Кот Леопольд» диэн мультикка көстөрүн курдук, «дьэ эйэлээхтик олоруоҕуҥ» диэҕи баҕарыллар. Үрүҥ-кыһыл диэн арахсыбакка, хайдыспакка.*

Онтон «Никольскай» сэриитигэр төннөн өссө эбэр буоллахха, оччолорго олохтоохо дэриэбинэҕэ 80-100 эрэ буолуо, мин олохтоохтор дьиэлэрин үксүн билэрбинэн. Онон үрүҥ сэриилиттэр 300-400-500 буолуохтаахтар диэни ылыммаппын, тоҕо диэтэххэ оччо элбэх саалаах дьону олордор дьиэ-уот суоҕа. Аны астара-үөллэрэ, ити эмиэ дьиҥ чахчыны тарбахтан эмиэ үлүннэрэн суруйуу. Кырдьык 100-150 сэриилит баар буола сылдьыбыта буолуо.

Биһиги улааппыппыт кэннэ биир колхозтаах кырдьаҕас, Тиитэк Дьаакып хос аата «Малыык» (билигин кини оҕолоро, сиэннэрэ элбэх сиргэ тарҕанан олороллор, аҕаларын хос аатын суруйбуппар өһүргэммэттэригэр көрдөһөбүн), ол кини кэпсиир этэ: «Оччолорго 15-16-лаах уол этим, онно кырдьык ол бандьыыттар штабтанан олорбут дьиэлэрин (кэнники уһун сылларга кулууппут этэ) таһыгар, уулуссаҕа (оччолорго сыыры кыйа биир эрэ уулуссалааҕа) киһи хаана бөҕө тохтон, халыйа сытара. Мин «Молдаван» күөлүн илин атаҕар, ол уулусса аанар сиригэр мас муоста баара, ол анныгар саһан сытан тыыннаах халбытым», – диирэ. Ол күөлбут билигин арҕаа аҥаара хаалан сытар, атына уолан хаалаахтаабыт.

Бу ахтыыны олохпут устуоруйата кырдьыктаах буоллун диэн суруйдум.

Нам АРАМААНА.
Кыһыл-Сыыр сэлиэнньэтэ,
Нам улууһа.